

УДК 021.1:321.02

Тетяна Гранчак,

заввідділу СІАЗ НБУВ, канд. іст. наук

ФОРМУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ТРАДИЦІЇ В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті висвітлюється участь бібліотек у процесах політико-комунікативної взаємодії, формування відповідної традиції, співвідносної з суспільними запитам, розглядаються основні напрями та масштаби функціонування бібліотечних установ у системі політичної комунікації з часів її виникнення.

Ключові слова: політична комунікація, бібліотека.

Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувалися кардинальними змінами в осмисленні місця та ролі комунікативних процесів у політичному житті суспільства. Якщо раніше комунікативна складова розглядалась переважно як достатньо важливий, але все ж таки негрунтовний елемент політики, то з переходом суспільства до інформаційного етапу свого розвитку вона поступово пересувається в самий її епіцентр. Сьогодні свідоме, цілеспрямоване й ефективне використання політико-комунікативних технологій стає однією з найважливіших умов оптимізації процесу функціонування політичної системи та публічної влади. Тому цілком закономірною є підвищена увага авторитетних представників філософії політики, соціально-філософської та політичної науки до детермінуючої функції комунікативної сфери щодо формату наявних політичних відносин. За висновком А. І. Соловйова, «комунікація стала системоутворюючим елементом політики й набула в ній нового онтологічного статусу, втративши колишній допоміжно-технічний характер» [6, с. 10].

Разом з тим недостатньо висвітленим залишається процес еволюції політичної комунікації в історичному розрізі, не розкрито й історію становлення таких суб'єктів політичної комунікації, як бібліотеки. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в зарубіжних дослідженнях, присвячених розвитку PR, утім основна увага в них приділяється розвитку реклами та ЗМІ, факти, пов'язані з розвитком політичної комунікації, розглядаються лише як приклади соціальної, не сфокусована увага на ролі бібліотек у політико-комунікативних

процесах, принципових змінах у функціонуванні бібліотек, спричинених зміною суспільних відносин і політичної системи. Специфіка розвитку бібліотечної сфери в країнах Стародавнього світу аналізувалась такими вченими, як Б. Ф. Володін [2], С. Бейлс [7], С. Крамер [16] М. Харріс [14] Х. Філіпс [17] та іншими, утім їхні дослідження спрямовані переважно на з'ясування внутрішньої структури бібліотек, питання формування та систематизації їхніх фондів тощо. Проблема участі бібліотечних установ у процесах політичної комунікації спеціально ними не досліджувалась. Що стосується вітчизняної науки, то в ній також відсутні спеціальні дослідження згаданої проблеми.

Отже, метою даної статті є висвітлення становлення бібліотек як учасників процесів політичної комунікації, специфіки їх функціонування в системі політичної комунікації в країнах Стародавнього світу.

Виходячи з політологічного підходу до розуміння влади, можна стверджувати, що політична комунікація як явище з'являється на тому етапі розвитку людського суспільства, коли актуальними стають питання політичної влади та розподілу ресурсів, формуються спеціальні інститути здійснення влади, насамперед держави – приблизно у IV–III тис. до н. е.

У ці часи з розвитком письмової форми вербальної комунікації з'являються спеціальні соціальні інститути – бібліотеки, покликані збирати, систематизувати, зберігати для майбутніх поколінь вироблені в процесі розвитку людства знання та надавати доступ до них.

З моменту своєї появи бібліотека виступає як ланка в низхідному потоці вертикальної комунікації від влади до суспільства та у владному горизонтальному інформаційному потоці. Разом з тим бібліотеки насамперед задовольняли інформаційні потреби політичної еліти й сприяли циркуляції суспільно значущих знань саме в її середовищі, а отже, бібліотека може розглядатись як інформаційна база в процесі прийняття владних рішень.

Батьківщиною бібліотек вважають Стародавній Близькій Схід – саме там виникли перші книгосховища. Одними з перших поряд з приватними створювались бібліотеки при храмах і палацах. Причому, на думку бібліотекознавця й історика М. Харріса, такі бібліотеки створювались внаслідок трансформації урядових архівів, які розростались за рахунок накопичення юридичних, історичних та генеалогічних записів [14, с. 9], тобто під впливом активізації урядової діяльності і письмової форми політичної комунікації.

Враховуючи той факт, що жерці і писці часто обіймали державні посади і, використовуючи знання для підтримання свого статусу, отримували право монопольного користування храмовими бібліотеками

[13, с. 704–705], можна стверджувати, що бібліотеки від початку свого заснування розглядалися як сховища інформації та знань, потрібних для процесу управління і зміцнення влади. При цьому С. Бейлс [7, с. 27, 32] звертає увагу на те, що в кінцевому підсумку обов'язком писця завжди було обслуговування храму і царя (як бога, або, як мінімум, як представника богів на землі). Він мав записувати дані й інтерпретувати інформацію з метою підтримки храму і правителя. Говорячи про офіційні – палацеві і храмові бібліотеки, дослідник наголошує, що вони засновувались з метою обслуговування інтересів держави інформацією, що мала першочергове значення для існування цієї держави.

На офіційну природу таких бібліотек вказує їхнє розташування – традиційно вони розміщувались поблизу установи, яку обслуговували, зміст їхніх фондів, який відповідав діяльності інституту-засновника, і наявність печатки державних або храмових адміністраторів. Такі бібліотеки містили як архівні, так і бібліотечні документи. Опікування правителів давніх держав та жрецьких адміністрацій храмів підтриманням злагодженої роботи цих установ демонструє їх велике державне значення.

Одна з найвідоміших бібліотек була створена асирійським царем Ашшурбаніпалом. За даними досліджень співробітників Британського музею, здійснених у рамках проекту «Бібліотека Ашшурбаніпала» (The Library of Ashurbanipal), цар наказав у своєму царському палаці в Ніневії зібрати в копіях та оригіналах десятки тисяч давніх історичних, релігійних, магічних й астролого-астрономічних текстів, а також державні архіви, словники й довідники, тексти юридичного характеру (за різними оцінками, від 10 до 30 тис. «книг» – клинописних глиняних табличок).

Показовим при цьому є наказ Ашшурбаніпала до своїх підлеглих, що зберігся в одному з листів царя, збирати в бібліотеці будь-яку інформацію, корисну для його правління («whatever is good for the kingship» and «whatever is good for the palace») [12, с. 123]. За висновками звіту проекту «Бібліотека Ашшурбаніпала», «згідно з його (царя. – Авт.) листом-наказом, план Ашшурбаніпала для його бібліотеки полягав у збиранні стількох табличок, скільки буде можливо з інструкціями для ритуалів і заклинаннями, що зміцнили б його на троні і у владі» [12, с. 140]. Характерна особливість світогляду того часу – віра в можливість передбачати майбутнє, у зв'язку з чим знання різноманітних ритуалів, за допомогою яких можна було дізнатись про майбутнє і запобігти небажаному розвитку подій, набувало державного значення. Отже, згаданий царський наказ доводить ставлення правителя до бібліотеки

як до центру збирання, збереження та надання доступу до інформації, потрібної для управління країною.

Бібліотека в Ніневії стала першою у світі систематично зібраною бібліотекою, де таблички були розкладені в певному порядку, а пошук необхідної інформації забезпечувався спеціально створеним каталогом. Для того щоб уникнути плутанини та забезпечити цілісність текстів, що зберігалися, унизу кожної таблички зазначалася повна назва книги, а поряд – номер сторінки. Крім того, у багатьох табличках кожний останній рядок попередньої сторінки повторювався на початку наступної.

Як зазначає Р. Ю. Віппер, у каталозі записували назву, кількість рядків, галузь знань – відділ, до якого належала книга. Знайти потрібну книгу було нескладно: до кожної полицки прикріплювалася невелика глиняна бірка з назвою відділу (як і в сучасних бібліотеках) [1].

Показово, що бібліотека в Ніневійському палаці вже раз на два тижні була відкрита для широкого користування [15, с. 226] – мудрий правитель розумів стратегічне значення поширення суспільно значущої інформації і створював сприятливі для цього умови. У цьому контексті бібліотека виступає як ланка в низхідному потоці вертикальної комунікації. На відміну від царських указів історичні твори, міфологічні сюжети тощо, формалізовані суспільною елітою, не були обов'язковими для розповсюдження. Водночас не можна заперечувати зацікавленості світської та духовної знаті в популяризації тих світоглядних позицій, моральних настанов та політичних цінностей, що містились у цих творах.

Цей досвід організації збирання та систематизації суспільно значущої інформації представниками верховної влади в період Стародавнього світу далеко не єдиний. За даними М. Харріса, Л. Кассона, С. Бейлса, Б. Фостера та інших, збереженням культурних багатств серйозно опікувались правителі в багатьох великих містах Месопотамії, Хеттській державі, Стародавній Сирії, де також створювались бібліотеки. Найдавнішою з них багато хто з дослідників вважає царську бібліотеку в Еблі, що існувала в III тис. до н. е. і з якої на сьогодні відкрито понад 15 тис. табличок, що містять інформацію адміністративного, господарського, дипломатичного, історичного характеру та ін. [3, с. 488].

Сховища писемних пам'яток, створених писарями-копіїстами, існували і в Стародавньому Єгипті. Незважаючи на брак даних стосовно їхнього функціонування, окремі відомості, що збереглися, дають змогу стверджувати, що так само, як і царі Месопотамії, правителі Єгипту опікувались збиранням і збереженням корисних для управління державою знань. С. Бейлс у своєму дослідженні наводить уривок уцілілого запису

на стелі в Абідосі (Верхній Єгипет), датованого приблизно початком XVII ст. до н. е., який демонструє зусилля фараона побачити «давні письмена Агума» (єгипетський бог-творець) і підтверджує, що сувої папірусу зберігались у спеціально відведених для цього приміщеннях з метою збереження текстів і надання до них доступу [7, с. 46–47].

Писарі в Єгипті користувалися багатьма привілеями та належали до особливої верстви людей, пов'язаної з сакральним знанням. Вони належали до духовно пануючої еліти, перебували на службі у фараонів і займали привілейоване становище. Про особливий соціальний статус писаря говориться в «Повчанні Ахтоя», яке доводить, що писар був звільнений від обтяжливих повинностей, його соціальний статус був вищим за статус землероба, каменяря, будівельника або медика [4, с. 51–53].

Аналіз функціонування перших бібліотек у країнах Стародавнього Близького Сходу дає підстави для висновку стосовно об'єктивно зумовленої практичної спрямованості їхньої діяльності. Заснування і розвиток палацевих і храмових бібліотек відбувались під впливом повсякденної діяльності правителів і чиновників, внаслідок якої, по-перше, зростала кількість інформації, що потребувала збереження, по-друге – розширювався спектр управлінських потреб, що спричиняло пошук, збирання і збереження нової затребуваної в процесі управління державою інформації. В цьому контексті слушним виглядає висновок С. Крамера про те, що і бібліотеки, і архіви того часу в кінцевому підсумку слугували одній меті – підтримці пануючих цінностей, першою з яких була любов до держави (уособлена часто у вигляді любові до богів і до правителя, як до одного з них) [16, с. 249–268].

Подібний висновок робить С. Бейлс стосовно функціонування перших бібліотек стародавніх держав Месопотамії, Єгипту та Мікенської цивілізації, які, за його словами, виконували роль не осередків розвитку культури, науки і освіти, а адміністративної підтримки щоденної діяльності царів, збираючи і зберігаючи в першу чергу ту інформацію, яка могла бути застосована в процесі управління [7, с. 64–65].

Вивчення бібліотекознавчих досліджень з проблеми заснування і функціонування перших бібліотек, зокрема праць С. Бейлса, Л. Кассона, Х. Філліпс, С. Гордона та інших виявило, що більшість фахівців з цього питання розглядають бібліотеки Стародавнього Близького Сходу, радше, як протобібліотеки, починаючи історію власне бібліотек з пізнішого періоду – з часу появи їх у Стародавній Греції, де виникло і саме слово «бібліотека» (bibliothekē, де «бібліон» – книга, «теке» – сховище, вмістище). Початок активного копіювання текстів у цей час актуалізував

питання достовірності їхніх копій. Бібліотека античності стає установою, яка не лише зберігає цінну для суспільства інформацію, не лише може зробити копію наявного в її фонді документа, але й гарантує достовірність тексту в цій копії. Практика надання гарантії достовірності тексту була започаткована бібліотекою Александрії, яка, як зазначає Л. Кассон, формувала свої фонди за принципом поєднання видання авторитетного, достовірного тексту, коментарів до нього і словника [9, с. 45].

Позиціонування бібліотек як джерела достовірної інформації стало їхньою перевагою в процесі функціонування в системі політичної комунікації. Більше того, сьогодні, беручи до уваги стрімке наповнення інформаційного простору, у тому числі й неякісною інформацією, актуальність цього аспекту бібліотечної діяльності лише зростає, адже забезпечення достовірності в повідомленнях, що передаються опосередкованими каналами, дає змогу максимально мінімізувати можливі інформаційно-комунікативні шуми, якими супроводжується комунікативний процес, і таким чином підвищують його ефективність.

Найвідоміша бібліотека античності була заснована на початку III ст. при Александрійському мусейоне в столиці держави Птолемейв Єгипті доби еллінізму. Вона стала одним з головних наукових і культурних центрів античного світу. Як і у випадку з бібліотеками країн Близького Сходу, засновниками Александрійської бібліотеки виступили царі – Птолемей, які намагалися придбати всі літературні твори, які тільки існували на той час.

Для бібліотеки було зведено спеціальну будівлю, яка містила як сховище, так і читальний зал, в одному з кращих районів Александрії. Тут було зібрано, за різними даними, від 400 до 700 тис. папірусових сувоїв, які були занесені до каталогу й повністю систематизовані [17].

Бібліотека в Александрії виступає вже не лише як книгозбірня, а й науковий центр з продукування нової синтезованої інформації. Як звертає увагу Х. Філліпс, залучення до роботи в бібліотеці видатних вчених було предметом спеціальної уваги Птолемейв [17]. З цією метою вченим пропонувались безкоштовне харчування, проживання, прислуга, звільнення від податків і пристойна зарплата – все це за кошт фонду Птолемея Сотера. Відзначаючи початок функціонування бібліотек як наукових центрів, що здатні виробляти наукову інформацію, варто уточнити, що в Александрійській бібліотеці наукова діяльність не була безпосередньо орієнтована на задоволення управлінських потреб.

При цьому, в Александрійській бібліотеці вперше в історії книги був складений каталог, у якому можна було знайти відомості про кожен твір, що в ній зберігався. Як звертають увагу дослідники, в Александрійській

бібліотеці виникла принципово нова наука: класифікація – розподіл сотень тисяч різних згадувань за розділами і складання каталогу з позначенням автора й назви кожної книги [8, с. 10–13].

Тривалий час заснування Александрійської бібліотеки розглядалось дослідниками в контексті розвитку науково-освітньої сфери. Утім, у середині ХХ ст. бельгійський історик і бібліотекознавець Г. Я. Флейшхауер висунув теорію, яка обґрунтовувала створення Александрійської бібліотеки в контексті політики і соціально-культурного експерименту Олександра Македонського. З цієї позиції бібліотека в Александрії набувала значення в підтримці політичної влади, подібно до протобібліотек Стародавнього Близького Сходу [19]. Як підсумовує С. Бейлс, бібліотека стала своєрідним символом політико-культурної парадигми Олександра Македонського. За словами дослідника, «східний адміністративний інструмент був адаптований для потреб еллінізації» [7, с. 111].

Вчений звертає увагу на те, що філософські інституції Стародавньої Греції відрізнялись досить скромними масштабами діяльності і їхні бібліотеки відображали це – наприклад, бібліотека Аристотеля налічувала приблизно 1 тис. сувоїв. Ці філософські школи були консервативними й політично обмеженими. Натомість масивні східні протобібліотеки з тисячами табличок відповідали амбіціям македонських загарбників. Здатність протобібліотек задовольняти інформаційні потреби великої бюрократії зі складною структурою відповідала македонському адміністративному стилю: стилю, що обертався навколо царювання і національної політики. Можливості, власне, «давньогрецьких» політиків були обмежені інтересами і потребами полісів, міст-держав, елліністичні ж держави охоплювали значні території і різні народи, керування якими вимагало відповідно організованої інформаційної установи.

Александрійська бібліотека, на відміну від бібліотек Стародавньої Греції, була масивною, добре організованою, підтримувалась державою, мала синкретичний характер. Це були вже не грецькі, а чітко виражені елліністичні характеристики, які відображали «комбінацію македонської пихи і східного гігантизму» [7, с. 113–114].

Що стосується функціонування давньоримських бібліотек, то, за даними Ж. Спун, читачі давньоримських бібліотек – поети, учені, чиновники, знатні і багаті громадяни – вже могли брати рукописи додому [18]. Бібліотеки мали у своєму розпорядженні каталоги. Складалися посібники з комплектування: «Про придбання і відбір книг», «Які книги гідні придбання». У Римі вже засновувались і спеціальні бібліотеки,

що містили рукописи з однієї галузі знання (наприклад, граматичні трактати).

На відміну від більшості бібліотек Стародавнього Сходу, які, все ж таки, залишались зібраннями інформації, орієнтованими в першу чергу на вузьке коло правлячої еліти, римські бібліотеки під впливом демократичних традицій в часи пізньої римської республіки відкриваються для потреб більш широкого кола громадян. Як зазначає у своїй книзі «Бібліотеки Античного Світу» Л. Кассон, у Римі доступ до інформації для всіх громадян починається близько 30 р. до н. е. – з відкриттям першої публічної бібліотеки, ідея заснування якої як «зібрання для публіки грецьких та латинських текстів» належала ще Юлію Цезарю, хоча й була реалізована вже після його смерті [9, с. 79]. На сьогодні більшість дослідників погоджується з тим, що перша публічна бібліотека в Римі була заснована Полліоном у храмі Свободи в 39 р. до н. Розширення аудиторії для бібліотечного обслуговування в часи римської республіки може слугувати опосередкованим підтвердженням того, що інформація, що зберігалась у бібліотеках, була затребуваною в процесі управління за принципом «чия влада – того і знання».

Незважаючи на задоволення значної частини потреб читачів того часу в книзі за допомогою публічних бібліотек бібліотеки Стародавньої Греції й Риму хоча і називалися такими, були доступними, все ж таки, вузькому колу священнослужителів, освічених рабовласників, літераторів і вчених. Як припускає Д. Філден, цілком можливо, що громадськість допускалася на публічні читання творів, утім, навряд чи пересічні громадяни мали змогу брати книги додому. На стіні однієї бібліотеки в Афінах було знайдено напис, що проголошував: «Жодна книга не повинна виноситись, оскільки ми з приводу цього дали клятву» [11]. Лише привілейована меншість – імператор та вищі посадові особи імперії – дійсно могла брати книги з бібліотеки. При цьому привертає увагу зауваження К. Дікс стосовно того, що оскільки, наприклад, Август використовував «публічну» Палатинську бібліотеку як форум, то навряд чи в такі дні мешканцям міста було дозволено вільно приходити в бібліотеку, брати і читати книги [10, с. 287]. Це зауваження, окрім аргументу на користь відсутності загального доступу до бібліотечних фондів у античні часи, дає підстави і для іншого висновку: бібліотеки стають майданчиком для обговорення актуальних питань суспільного розвитку, місцем перетину комунікативних потоків.

Політичні перевороти і переслідування, боротьба за владу, що точилась в Римській імперії останні століття її існування, не сприяли збереженню

бібліотек і тих текстів, що зберігались у них. Багато бібліотек було конфісковано або знищено, коли їхні власники ставали опонентами чинної влади. По суті, бібліотека як книгозбірня, сховище сукупності певних знань розглядалась як інструмент боротьби за уми людей. Ж. Спун, наприклад, звертає увагу на те, що на початку 303 р. Діоклетіан зруйнував більшість християнських бібліотек, створених протягом III ст. Він руйнував церкви і спалював священні книги. Як підсумовує дослідниця, «в останні години Римської епохи широкий обсяг знань, що містився у книжках, став заручником соціально-політичних зрушень. Ми зазнали великих втрат внаслідок агресивних дій в ім'я Бога або Держави» [18]. Прагнення знищити не лише політичного опонента, а і його бібліотеку з усією інформацією, яка в ній збиралась і зберігалась, показує впливову роль бібліотек у поширенні політичних ідей, цінностей та ідеалів, їхнє значення в політичній боротьбі.

При цьому під кінець Римської імперії, у IV ст., із розбалансуванням системи управління державою і наближенням її краху роль бібліотек у суспільстві істотно знижується. За свідченням А. Марцеліна «бібліотеки замкнені навечно, як гробниці», а громадяни Риму надають перевагу розвагам, а не навчанню [5].

Підсумовуючи, можна констатувати, що бібліотеки беруть участь у процесах політичної комунікації від моменту свого виникнення. Більше того, науковцями вивчається гіпотеза стосовно того, що самим своїм створенням бібліотеки зобов'язані розвитку політичної комунікації серед панівної еліти, коли розростання державних архівів та розширення їхніх функцій призводило до необхідності створення при них бібліотек. Для панівної еліти бібліотеки ставали необхідною інформаційною базою в процесі підготовки і прийняття управлінських рішень. Закономірним, з огляду на це, стало наповнення бібліотечних фондів усією інформацією, потрібною для процвітання трону і держави.

Суспільно-політичний розвиток і спричинені ним зміни в системі політичної комунікації вплинули і на трансформацію бібліотечної діяльності. У часи античності з розвитком демократичної форми правління активізується участь у політичній комунікації народних мас, що спричинило появу нового виду бібліотек – публічних, та початок використання бібліотек як майданчиків для громадського діалогу, обговорення актуальних питань суспільного розвитку. Отже, бібліотеки стають місцем перетину низхідних та висхідних комунікативних потоків.

Ускладнення політичної системи, поява нових її інститутів призводить і до ускладнення системи політичної комунікації, що вимагає ефективного

використання потенціалу її окремих суб'єктів, зокрема бібліотечних структур. Водночас аналіз стану розвитку бібліотечної сфери пізньої Римської імперії показує: недооцінка з боку влади можливостей бібліотек позбавляє систему політичної комунікації держави потужного суб'єкта і заважає їй виконувати своє головне призначення – підтримувати стабільний розвиток політичної системи і поступ суспільства.

Список використаних джерел

1. *Vunner P. Ю.* История древнего мира [Электронный ресурс] / Р. Ю. Виппер. – М. : Республика, 1993. – Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/istoria-drevnego-mira/index.htm>. – Загл. с экрана.

2. *Володин Б. Ф.* Всемирная история библиотек / Б. Ф. Володин. – СПб. : Профессия, 2002. – 351 с.

3. *Гордон С.* Забытые письмены: открытие и дешифровка [Электронный ресурс] / С. Гордон. – СПб. : Евразия, 2002. – Режим доступа: http://www.goodlib.net/book_45.html. – Загл. с экрана.

4. Из «Поучений Ахтоя» : хрестоматия по истории Древнего Мира ; пер. М. Э. Матье. – М., 1950. – Т. 1. – С. 51–53.

5. *Марцеллин А.* Римская история [Электронный ресурс] / Аммиан Марцеллин. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Marcell/index.php. – Загл. с экрана.

6. *Соловьев А. И.* Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации / А. И. Соловьев // Полис. – 2002. – № 3. – С. 5–18.

7. *Bales S.* Aristotle's contribution to scholarly communication [Electronic resource] : PhD diss / Stephen Bales. – [Knoxville] : University of Tennessee, 2008. – 283 p. – Mode of access: http://af.attachmail.ru/cgi-bin/readmsg/Balesdissertation2008_corrected.pdf?rid=2374349827385957646311047126641875739769&file=Balesdissertation2008_corrected.pdf&id=1330010052000000499;0;1&mode=attachment&channel=/. – Title from the screen.

8. *Berti M.* The ancient library at Alexandria [Electronic resource] : a model for classical scholarship in the age of million book libraries / M. Berti, V. Costa // Orbis terrarum: essays in scholarship and technology : proceedings of the International Symposium on the Scaife Digital Library. – Lexington, Kentucky, 2009. – Mode of access: http://www.perseus.tufts.edu/publications/Berti-Costa_Alexandria_Kentucky.pdf. – Title from the screen.

9. *Casson L.* Libraries in the Ancient World [Electronic resource] / Lionel Casson. – [New Haven, CT] : Yale University Press, 2001. – 177 p. – Mode of access: http://www.awphoto.biz/ancient_world_paper.pdf. – Title from the screen.

10. *Dix T. K.* «Public Libraries» in Ancient Rome: ideology and reality / T. Keith Dix // *Libraries & Culture*. – Summer, 1994. – Vol. 29, N. 3. – P. 282–296.

11. *Fielden J.* Private libraries in Ancient Rome [Electronic resource] / Jerry Fielden. – Mode of access: <http://www.jerryfielden.net/essays/privatelibs.htm>. – Title from the screen.

12. *Fincke J.* The Babylonian texts of Nineveh [Electronic resource] : report on the British Museum's Ashurbanipal Library Project, AfO 50 (2003/2004) / J. Fincke. – P. 123. – Mode of access: http://knp.prs.heacademy.ac.uk/downloads/fincke_af050.pdf. – Title from the screen.

13. *Foster B. R.* Before the muses: an anthology of Akkadian literature / B. R. Foster. – 3rd ed. – Bethesda, MD : CDL Press, 2005. – 1044 p.

14. *Harris M. H.* History of libraries in the Western world / Michael H. Harris. – 4th ed. – Metuchen, N.J. : Scarecrow Press, Inc., 1995. – 306 p.

15. *Katz W. A.* Rothstein on reference – with some help from friends / W. A. Katz, C. A. Bunge. – New York : Haworth Press, 1989. – 646 p.

16. *Kramer S. N.* The Sumerians: their history, culture and character / Samuel Noah Kramer. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1963. – 355 p.

17. *Phillips H. A.* The Great Library of Alexandria? [Electronic resource] / Heather A. Phillips // *Library Philosophy and Practice*. – August 2010. – Mode of access: <http://unllib.unl.edu/LPP/phillips.htm>. – Title from the screen.

18. *Spoon J. C.* Ancient libraries of Greece and Rome [Electronic resource] : a summary of research findings 1999 / Jacalyn C. Spoon. – Mode of access: http://www.ithaca.edu/history/journal/papers/sp02_ancientlibraries.html. – Title from the screen.

19. *Vleeschauwer H. J. De.* Library history in library science / Herman Jean De Vleeschauwer. – Pretoria, 1959. – T. 2. – 132 c.

20. *Wellisch H. H.* Ebla: The world's oldest library / Hans H. Wellisch // *The Journ. of library history*. – Summer 1981. – Vol. 16, N. 3. – P. 488–500.